

זבון הינוך

כתב עת לעיון ומחקר בחינוך

גיליון 2, תשע"ז 2016

זמן הינוך

כתב עת לעיון ומחקר בחינוך

2, תשע"ז 2016

עורך: זאב לוין

חברי המערכת האקדמית:
אירית לוי־פלדמן, מכללת סמינר הקיבוצים
אסתר סרוק, האוניברסיטה העברית בירושלים
שלמה צדקיהו, המכללה האקדמית בוינגייט
אביב קדרון, המכללה האקדמית עמק יזרעאל
דורי רבקין, מכון מאירס־ג'וינט־ברוקדייל
עמנואל תמיר, מכללת אוהלו בקצרין

עריכת לשון: עלית קרפ
עריכת לשון אנגלית: ברכה אוסופסקי
עיצוב: מיכל סמו קובץ, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב
דפוס: סדר צלם

ISSN: 2412-2858

גרסה אלקטרונית של המאמרים ניתן למצוא באתר המכללה: www.ohalo.ac.il

כתובת המערכת:
יחידת המחקר, מכללת אוהלו, ת.ד. 222 קצרין 1290000
טלפון: 04-6825082 פקס: 04-6825011
דואר אלקטרוני: research1@ohalo.ac.il

© כל הזכויות שמורות למכללת אוהלו בקצרין.

"הרטוריקה החדשה" כלגיטימציה לחינוך לערכים

יורם רבובסקי

מאמר זה מעלה לדיון את מקומה של הרטוריקה בעולם רב ערכים. הסיבות העיקריות להתמעטות השפעתה של הרטוריקה במסגרות חינוכיות וחשיבתיות במהלך ההיסטוריה, מעלה השתלשלות אירועים שבראשם שני הוגים מרכזיים פטר ראמוס ורנה דקארט. מאמר זה ינסה להבהיר את הסיבות לירידת קרנה של תורת הנאום והשכנוע, להציע מתודולוגיה מחשבתית המאפשרת דיון בתורה זו, ולהעניק לחינוך לערכים לגיטימציה מחודשת.

הניסיון לחקור מודלים תיאורטיים המדגישים ודאות ואמת חד משמעית, לחנך לאורם ולהעדיף אותם על פני מודלים אחרים, במקום לעודד חתירה לעבר פתרונות סבירותיים או בעלי ודאות חלקית בלבד, הם מהגורמים שהובילו לכך, שמערכות חינוכיות חדלו מלדון בסוגיות ערכיות. פגיעה בחשיבות שיוחסה להן, והעדר דיון בשאלות ערכיות אלה, מעלים תהייה בדבר סוגיות חינוכיות מרכזיות, אשר בעקבותיהן מתאפשר פלורליזם מחשבתי ורעיוני, מרמת בית הספר היסודי ועד לאקדמיה. בטרם יוחלט מה צריך ללמד במערכת החינוך, יש לעסוק בסוגיה בסיסית בהרבה, והיא, מדוע אנו מחנכים. אם התשובה היא, שהחברה חפצה בכך שחבריה יהיו אנשים פתוחים, בעלי פלורליזם מחשבתי, המעניק לגיטימציה לכל דעה, גם לדעות הבלתי מקובלות, עליה לפתח את התיאוריה הרטורית, עליה מתבססת תורת הנאום והוויכוח. מאמר זה אם כן, עוסק באשרור מקומה של הרטוריקה, כמו גם בצורך למצות את השימוש בה בכל המסגרות החינוכיות ובאופן שבו יש לעשות זאת.

מילות מפתח: רטוריקה, דיאלקטיקה, תיאוריה רטורית קלאסית, אריסטו, הסקת מסקנות, לוגיקה, חינוך לערכים, פטר ראמוס, רנה דקארט, חיים פרלמן

התפתחויות מרכזיות ברטוריקה הקלאסית

התיאוריה הרטורית הקלאסית פרוחה ביוון וברומא. האימון לרטוריקה ולימודיה נחשבו מוצלחים כל כך, עד שהיוו מודל להוגים שעסקו ברטוריקה בימי הביניים, ברנסנס, ובמידה מסוימת גם במאה ה-17. בתקופות שונות, שונו הכללים והדגשים, רעיונות שננטשו זכו לתחייה מחודשת וחלו גם תמורות בטרמינולוגיה המקובלת. לעתים התחוללו התמורות הללו כדי להתאים לסדר היום של מורה מסוים או של קבוצה, ובמקרים אחרים התחוללו כדי לעדכן את הגישה ולהנגיש אותה לצורכי התקופה ולהלכי הרוח שהיו מקובלים בה.

בתחילת המאה ה-17 עמדה הדוקטרינה הקלאסית בפני אתגר רציני. התיאוריות המסורתיות של הידע שונו בעקבות התפתחויות שחלו במדעים, בפילוסופיה ובתיאוריות פסיכולוגיות, והשינוי הצריך רטוריקה חדשה, שתתבסס גם על אפיסטמולוגיה מודרנית. דעתו של אריסטו, על פיה הרטוריקה או הסקת המסקנות הדיאלקטית היא דיסציפלינה לגיטימית ומשמעותית, הפועלת ככוח משלים ללוגיקה הפורמאלית או להסקת מסקנות פורמאלית, לא זכתה להכרתם של הוגים מימי הביניים ועד לסוף המאה ה-19.

מסוף המאה ה-14 נקשרה הלוגיקה עם הסקת מסקנות פורמאלית. באותה תקופה כמעט שהשתכחה הארגומנטציה, ובהשפעת הוגי הרנסנס זוהתה עם הסקת המסקנות השכנועית.

על פי חיים פרלמן ולוסי אולברכטס-טיטקה (Perlman & Tyteca, 1969), (pp. 31-32), פטר ראמוס (1515-1572) ניסה לקשר בין הסקת המסקנות לדיאלקטיקה (Ong, 1952a, p. 62), ובין הרטוריקה להצגה של צורות דיבור ואלמנטים אחרים של ביטוי (elocutio). מאמציו נשאו פרי, וגרמו לרטוריקה לאבד מהכוח שהיה לה במסורת הקלאסית. ראמוס ביקש ליצור הבחנה חדשה בין הדיאלקטיקה כאומנות של מחשבה, לבין הרטוריקה, כאומנות של סגנון. כדי לבסס עמדה זו, התנגד לזיקה שיצרו קיקרו וקוונטיליאנוס בין הפילוסופיה לרטוריקה (פרוגל, 2006, ע' 38). לדידו, האדם הוא בעל תבונה ומסוגל לדבר, ויש להבחין בין שני הכישורים הללו, לבין האומנויות העוסקות בהן. הדיאלקטיקה היא אומנות התבונה או המחשבה, ואילו בדיבור עוסקים הדקדוק (דיבור נכון) והרטוריקה (דיבור מסוגנן). כך, הוא טוען, הרטוריקה היא אומנות סגנונית העוסקת במבע לשוני בלבד ולא בחשיבה. בהתאם לכך, ביקש ראמוס להפקיע מהרטוריקה הקלאסית את מלאכת הטיעון, אותה שייך לדיאלקטיקה, ולהותיר בה רק את הסגנון והמבע (פרוגל, 2006, ע' 39).

פטר ("מספרד") ראמוס והשבר בין רטוריקה לדיאלקטיקה

עוד מהתקופה הקלאסית, עבור בימי הביניים וכלה ברנסאנס הגדירה הרטוריקה לא רק את האופן בו דיברו אנשים, אלא גם את האופן בו ניתחו סוגיות ופתרו בעיות. מכיוון שהרטוריקה הגדירה, בדרכים רבות, את תוכני החינוך והדרך ליישומם, הרי שהגדירה, באמצעות חינוך זה את דרכי החשיבה המרכזיות. מספר שינויים התרחשו בזמן קצר במהלך תקופתו של ראמוס. אונג (Ong, 1958a) הבחין בשני שינויים מרכזיים בקשר בין רטוריקה לדיאלקטיקה בכתביו של ראמוס: הראשון עוסק בהתרחקות מהרטוריקה בדגש על ידע סבירותי; והתקרבות אל הלוגיקה בדגש על הוכחות ואמת; והשני עוסק במעבר משמיעת טיעונים מדוברים לעבר צפייה בהצגה (demonstration) כתובה. אונג הבחין גם בכך שהשימוש בדפוס שינה את

סביבת בית הספר, ולכן חיבר בין צורת התקשורת (שמיעה, ראייה), מדיית התקשורת ותהליכי חשיבה והצליב ביניהם.

ראמוס ממלא תפקיד משולש בהיסטוריה של הרטוריקה. ראשית הוא מפרק את הרטוריקה ומעביר רכיבים מרכזיים מהרטוריקה הקלאסית אל מחוזות הדיאלקטיקה; שנית, הוא מחזק את הדגש שניתן למתודה, באופן שמדלדל את הרטוריקה לטובת הדיאלקטיקה, ושלישית, הוא משפיע על לימוד הרטוריקה והדיאלקטיקה בכל רחבי מערב אירופה באמצעות הפרסום רחב ההיקף של ספריו והפופולריות לה זכו. שלושת הגורמים הללו יהוו את הרקע לקרע שיתהווה בין הרטוריקה לדיאלקטיקה. רטוריקה מתייחסת לביטוי אוראלי ולניתוח מראש של נושאים לשם דיון או פולמוס. כך, אף על פי שלימוד הרטוריקה והמחקר שלה תלויים במידה מסוימת בכתיבה, הכתיבה עצמה נתפסה ככפופה לביטוי האוראלי בחוויה החינוכית של ימי הביניים והרנסנס ולמשנית לה: "מאז ימי קדם ועד הרנסנס, מתקיימת ההנחה המרכזית, בבסיס כל לימוד אודות אמנות הביטוי הוורבלי, שהפרדיגמה באמצעותה מעבירים כל דרך ביטוי נשענת על תורת הנאום" (Ong, 1971c, p. 3). עליונות זו של המלה המדוברת מצאה חיזוק הן במטרות הממסד החינוכי (אימון מנהיגים פוליטיים, כוהני דת ומורים) והן במתודה של ההוראה (הרצאה ופולמוס).

חמשת הקאנונים של הרטוריקה אותם אימצו באופן מסורתי כותבי טקסטים מהרנסנס אשר לא נהו אחר כתיבתו של ראמוס – המצאה (Inventio), ארגון (Dispositio), סגנון (Elocutio), זכירה (Memoria), מסירה (Pronuntiatio) מקורם ביוון וברומא העתיקות.

היו אלה פעולות שבאמצעותן התחנך כל צעיר שאפתני שחפץ להפוך לנואם או למרצה בציבור, מה שהפך אותו לדמות האידיאלית שעמדה לנגד עיניהם של המחנכים הליברליים בתקופה הקלאסית: החניך קיבל בסיס מידע כללי על אודות כל הנושאים האפשריים (inventio); למד להשתמש בחומרים הללו בחיבור (dispositio); פיתח את יכולת הזיכרון שלו (memoria); כמו גם סגנונו הספרותי (elocutio); ואת יכולתו למסור את הדברים בעל פה (pronunciatio). הנושאים הללו נלמדו במשך זמן רב, והיוו מערכת חינוכית מלאה. אלא שבאירופה של הרנסנס ושל ימי הביניים נשאו הלימודים הללו אופי שונה בתכלית. אם בתקופה הקלאסית למדו החניכים לשאת את דבריהם בשפה שבה דיברו גם בחיי היומיום, הרי שבימי הביניים וגם ברנסנס דיברו החניכים שפה מסוימת, מקומית (vernacular), ואת אימוני הרטוריקה שלהם, וגם את נאומיהם, נשאו בלטינית. כך הפכו לימודי הרטוריקה ללימודי לטינית (Ong, 1958a, p. 275).

מערכת החינוך שהיתה צריכה ללמד דקדוק לטיני לצד תכנים אחרים היוותה הזדמנות עבור ראמוס לפשט את תוכנית הלימודים ולשלב בה את לימודי הרטוריקה.

חלק מהרפורמה הזאת נעשה מתוך השינוי שחל באופן שבו נתפסו הדיאלקטיקה והלוגיקה.

במהלך ההיסטוריה, התמודדו הרטוריקה והלוגיקה על מקומן בקרב חוגי המלומדים: בתקופה הפטריסטיית (תקופת אבות הכנסייה) האפילה הרטוריקה על הלוגיקה; בימי הביניים היתה ידה של הלוגיקה על העליונה, גם אם במידה פחותה מכפי שמקובל לחשוב, וברנסנס שוב שבה הבכורה לידיה של הרטוריקה, והפעם נשאה העליונות הזאת אופי אחר (Ong, 1971c, p. 7).

בכל אותה תקופה מתייחס המונח "רטוריקה" להתבטאות בעל פה, (ממציאת טיעון דרך אופן הצגתו), בעוד שהדיאלקטיקה, על פי דברי קיקרו, היתה מזוהה יותר עם לוגיקה (Ong, 1971d, p. 67). בהדרגה איבדה הרטוריקה ממעמדה, בעוד שחשיבותה של הלוגיקה כמציגת הטיעון המדעי או המתמטי, הלכה וגדלה.

בימיו של ראמוס, היוו ה"חיבורים קטנים בענייני לוגיקה" (Summulae logicales) של פטר מספרד, את הטקסט הקאנוני התקני שאליו התייחסו התלמידים. תלמידי ימי הביניים, בניס בגיל הנעורים, התחנכו לדיאלקטיקה (לוגיקה), שכללה "הנחות, דברים הניתנים לחיזוי, דברים מאומתים, סילוגיזמים, נושאים או מיקומים (topics or places) וכשלים לוגיים (fallacies)" (Ong, 1958a, pp. 56-57). החניכים למדו מבוא מהיר לסוג של לוגיקה תחבירית. בעוד שכתחילה נראה כי "ראמוס ממשיך במסורת האריסטוטלית של טיעונים דיאלקטים או רטוריים, הרי ש[אחרי זמן מה] הוא עובר במהירות לוודאיות, בהתייחסו לטענות האמת שבשאלות" (Ong, 1958a, p. 61). במדריך ללוגיקה שאותו כתב, נוטש פטר מספרד את ההבנות האריסטוטליות "על אודות דיאלקטיקה כמבנה רציונאלי, העוסקת פחות או יותר בדיאלוג שבין אנשים, ומורכבת מסביריות בלבד" (Ong, 1958a, p. 61), וזאת, כדי להדגיש את עליונותה של הוכחה הלוגית (proof) על פני כל אמצעי רטורי אחר. בסופו של דבר הוא מסיים בלוגיקה פורמאליסטית, המיושמת בדיוקנות כמעט מתמטית.

השלב הבא בהיסטוריה של הרטוריקה והדיאלקטיקה התרחש עם צאת חיבורו של רודולף אגריקולה (1444-1485) "המצאה דיאלקטית בשלושה ספרים" (Dialectical Invention, 1479). הגדרתו של אגריקולה לדיאלקטיקה שימשה את מלומדי הרנסנס: הוא מדגיש פחות את הטיעון ההגיוני-מדעי ויותר את איכויותיו של "העולם האמיתי", בטענה, שאיכויותיו של העולם האמיתי יתקבלו יותר על דעתם של סטודנטים ומלומדים הקשורים לתנועה ההומניסטית (Ong, 1958a, p. 97). אגריקולה פיתח רעיונות מתוך כתיבי אריסטו, קיקרו, קוינטיליאנוס, ומקורות קלאסיים נוספים, ופיטש אותם. לדידו, הדיאלקטיקה פועלת באמצעות דיבור, והוא מקדיש את ספרו השני לתורת הנאום (Ong, 1958a, p. 98). הספר השלישי בסדרה עוסק גם הוא בהשפעות הדיבור והנאום ובסגנונם. בשלב זה מוצאת עצמה אומנות השיח בספרי הלימוד של הדיאלקטיקה ולא באלו של הרטוריקה; הרטוריקה אף מאבדת את

חזקתה על ה"המצאה" – דוגמת חלק עיקרי של המצאה, "המיקומים" (loci) או "הנושאים", שהם בעצם כותרות של הנושאים שמתוכם מפתח הדובר את טיעונו (Ong, 1958a, pp. 101-102).
להלן הגדרתו של אגריקולה:

דברים אלה, הנפוצים בכך שמשום שהם מכילים בתוכם עצמם את מה שניתן לומר על כל דבר או נושא, מכילים לכן את כל הטיעונים ההגיוניים, וכוננו על ידי אנשים אלה מיקומים (loci), משום שכל המכשירים לקביעת שכנוע ממקומים בתוכם כמו בכלי קיבול או תיבת אוצר. מיקום (locus) הוא לכן לא אחר מאשר הערה ברורה ומובדלת על אודות דבר, אשר בעזרתה ניתן לגלות את מה שניתן להוכיח (או מה שהוא בעל סבירות) בהתייחס לכל דבר פרטיקולרי (Ong, 1958a, p. 118).

הגבלה זו של ה"מיקומים" לדיאלקטיקה ברנסנס היא החלק החשוב בניתוק הקשר שבין דיאלקטיקה לרטוריקה. אגריקולה ניתק בין הדברים, וראמוס מחרה-מחזיק אחריו בכתביו (Ong, 1958a, p. 102).

אונג מבחין כי המונח "מיקומים" אינו מתייחס לשום סוג של תיאוריה קוגניטיבית או אפיסטמולוגית, כי אם מסתמך על אנלוגיה ויזואלית. מכאן ברור, שהכותרת ממוקמת, בדרך כלל בראש הרעיון שמובע אחריה. מחשבה מסוג זה היא היסוד לייצוג הגרפי המקובל לקטגוריות חשיבה בתרבות המערבית; ההעברה של ה"מיקומים" אל הדיאלקטיקה החלישה עוד יותר את הרטוריקה, שכן חניכיה של דיסציפלינה זו לא פנו עוד אל הרטוריקה לשם המצאה. "התפשטות מרומזת זו של הדיאלקטיקה, כך שתמלא את כל סוגי השיח, ברורה למדי, לפי כתיבי אגריקולה, בהתאם לקביעה שעל פיה 'אין להמצאה מיקומים המתאימים לרטוריקה'" (Ong, 1958a, p. 101). בסופו של דבר, ראמוס השלים את המהלך כשקרא ל"מיקומים" פשוט "טיעונים". ראמוס גם שכלל את השימוש של אגריקולה בטבלאות ובעזרים ויזואליים להצגת הרעיונות השונים, עד שהטבלה הברורה מבית מדרשו הפכה לכלי נגיש, נפוץ ובעל השפעה. לשימוש בייצוגים ויזואליים עבור קטגוריות קוגניטיביות היה אפקט רב, וכתוצאה מעליית כוחה של הטבלה נוצר קונפליקט בין האמצעים הרטוריים לבין האמצעים הוויזואליים. הדיאלקטיקה, בידיו של ראמוס, הדגישה המצאה המנותקת לפיכך מרטוריקה.

אריסטו תפס את הידע האנושי כקשור בדיבור: "הידע האנושי עבור אריסטו התקיים באופן מלא רק בעת הביטוי, בין אם פנימי או מוחצן באמצעות השפה: אמירת משהו על אודות משהו, ההבעה של משפט, הביטוי של שיפוט" (Ong, 1958a, p. 108). אגריקולה וראמוס לעומת זאת, התמקדו במיצג ויזואלי. ויזואליזם זה חזק מחדש את הלוגיקה שנשענה על ההוכחות של ראמוס אשר פיתח דבר זה

כמתודה, "המורכבת מהניסיון לאכוף על המסורת האקסיומטית כולה של פילוסופיה סכולסטית, את הדפוס של לוגיקה של המצאה נושאת (topical invention) (Ong, 1958a, p. 130). דגש זה השתלב היטב עם הפדגוגיה המקובלת, עם הטקסטים המודפסים, ועם הצורך במתודה מדעית שהשימוש בהם יהווה, יש לקוות בסופו של דבר, ערובה לידע.

ראמוס היה בראש ובראשונה מורה, והדבר עיצב את גישתו בפיתוח הדיאלקטיקה כמו גם את הרטוריקה שלו, בעידן שבו המצאת הדפוס שינתה את סביבת הלמידה. הדיאלקטיקה שלו, כמו זו של אגריקולה, התמקדה במציאת מונחים (המצאה) וגילויים, ובשכתוב השיפוט "כדוקטרינה של סידור מלים זו לצד זו [או סידור] של מה שגילתה ההמצאה, והאפשרות לשיפוט באמצעות סידור זה את הנושא שאותו חוקרים" (Ong, 1958a, p. 184). הסידור מחדש – collocation (כפי שמרמזת המלה) מדגיש סידור (arrangement), שגם הוא מהלך ויזואלי.

הצירוף "התחקות אחר ההיסטוריה של המתודה", מזכיר לקורא המודרני כי במקור היווני, פירוש המתודה הוא "דפוס של ארגון רטורי או מבנה חשיבה", ולא "חקירה סיסטמטית" כפי שהציג זאת אריסטו (Ong, 1958a, p. 231). במקרים שכאלה, נקשרת המתודה לשפה ולא למדע. החלק של המתודה אשר שהתפתח יותר מכול בכתבי ראמוס הוא ההליך הלוגי של המצאה, והוא עשה זאת עשה באמצעות פירוק ההגדרות לחלקיהן (Ong, 1958a, p. 233).

בשל רצונו העז למיין נושאים באופן ברור, סילק ראמוס מהרטוריקה כל פריט שהופיע אי פעם בסילבוס שלו. בעוד שאריסטו וקיקרו העמידו מבנים מקבילים עבור רטוריקה ודיאלקטיקה, תלוי בטבעם של הנושאים שבהם עסקו, הרי שראמוס הפריד לחלוטין בין ההמצאה לשיפוט. זאת בהנחה, שאם הם חלק (disposition) מהדיאלקטיקה, לא ייתכן שיימצא להם מקום בתוך הרטוריקה. וכך, תחת טיפולו של ראמוס, נותר לרטוריקה מקום רק ב"תדברה" (elocution – דיבור הרוט ומסוגנן) ובהבעה (pronunciation). "החלק החמישי, זיכרון (memoria), פשוט מחוסל ומושט, בכך שהוא מזוהה עם שיפוט" (Ong, 1958a, p. 270). חלק גדול מהרפורמה שערך ראמוס לרטוריקה, אם כך, נבע מצורכי ההוראה שלו, ומהם נבע סידור התפקידים החדש שהציע לדיאלקטיקה ולרטוריקה. על פי סידור חדש זה, ניתן ללמוד על מה שהתרחש בעולם החינוך של המאה ה-16. איכויותיו הפדגוגיות של הסידור, הנגישו את הטקסט של ראמוס, והפכו את גישתו המתודולוגית להצלחה גורפת. תורתו התפשטה בכל רחבי אירופה היבשתית, והשפיעה על מספר דורות של מורים (Ong, 1971d, pp. 81-89).

פרלמן ואולברכט טיטקה שאפו להתגבר על השסע שיצר ראמוס בין רטוריקה לדיאלקטיקה, באמצעות הרחבת הטווח של טיעון הגיוני, כך שיציג את תפקיד הקהל בוויכוח ויכול דפוסים של לוגיקה שמעבר לדדוקציה. ארגומנטציה מתפקדת

כתגובה לסיטואציה רטורית דינמית, המתנגדת ללוגיקה קבועה מראש או ללוגיקה אפודיקטית (apodictic – "נחרץ" – מונח לוגי המיושם לשיפוטים אשר הם בהכרח נכונים, כמו מסקנות מתמטיות. לפי הלוגיקה האריסטוטלית, מונח זה עומד בניגוד לדיאלקטיקה, באותו אופן בו הוכחה מדעית עומדת מול טיעון הגיוני סבירותי) (Perلمان, 1979, p. 8).

דקארט והמתודה המדעית

נראה, כי השפעתו של רנה דקארט (1596-1650), על תולדות הפילוסופיה היתה גדולה מכל הוגה אחר, להוציא אולי את אריסטו. השפעה זו חרגה מגבולות חוג תומכיו ותלמידיו של דקארט, ואף מעבר לתחומו של הרציונליזם בכלל, השואב ממשנתו את מרבית פרטי התיאור של אופי הפילוסופיה והמדע.

התעניינותו של דקארט במתמטיקה ותרומתו לעיצובה ככלי בידי המדע, השפיעו עמוקות על תוכן שיטתו הפילוסופית (Descartes, 1941, p. 7): בראש ובראשונה האמין, כי עיקרו של מדע הטבע הוא גילוי מערכות יחסים אשר אותן ניתן להביע באמצעים מתמטיים; כל מדעי הטבע ראויים להיות מאוחדים במסגרת המתמטיקה; והעולם, עד כמה שהוא ניתן להסבר מדעי, מן ההכרח שיהיה בעל תכונות שיאפשרו את הטיפול המתמטי. שנית, סבר, כי המתמטיקה מאפשרת לאדם דגם כללי של הכרה ודאית ושל המתודות להשגת הכרה מעין זו. לפיכך הטיל על עצמו את המשימה לגלות את תוכנה של ודאות זו ולבחון את כל דעותיו וסברותיו באמצעות קנה-המידה שלה, תוך שימוש במתודות ברורות ועיליות כמו אלה הנקוטות בידי המתמטיקאי: "עדיין אני דבק בהחלטתי שלא להניח שום עיקרון, זולת זה אשר שימש אותי קודם להוכחת קיומם של האל ושל הנפש, ולא להאמין באמיתותו של משהו אם אינו נראה לי בהיר ובטוח יותר מכפי שנראו קודם הוכחותיהם של הגיאומטריקאים" (דקארט, 2010, ע' 70).

קנה-המידה של הוודאות שביקש דקארט להחיל על כל הסברות אשר התקבלו, מתבטא באחד הכללים המפורסמים ביותר של המתודה שלו, ועל פיו, יש לקבל רק את אותן סברות הנראות ברורות ומובחנות (במילותיו שלו: *clara et distincta*) באמיתותיהן. "ברורות ומובחנות", מתכוון דקארט לאותו סוג של בהירות-עצמית המאפיינות את המשפטים הפשוטים ביותר של המתמטיקה ושל תורת-ההיגיון, משפטים אשר כל אדם – לאחר שהצליח לבודדם בתוך שכלו – יכול להיווכח באמיתותם מכוח "אורה הטבעי" של התבונה (דקארט, 2010, ע' 67-69). דקארט תיאר משפטים אלה כבלתי מוטלים בספק, כלומר, לא זו בלבד שקשה מאוד להטיל בהם ספק, כי אם גם שמבחינתם הפנימית הדבר בלתי-אפשרי לחלוטין.

ואכן, כחלק מניסיונותיו של דקארט למצוא את הידיעה הוודאית, הכריח את עצמו להטיל ספק בכל מה שעשוי לקבל על עצמו את עול הספק וברוך זו לברוק אם יש רעיון כלשהו שלא ניתן להטיל בו ספק. ב-1637 מתפרסם ספרו של דקארט "מאמר על המתודה". מחקר זה מכיל, כאמור, את ליבת הפילוסופיה שלו. בעת כתיבת הספר היו לדקארט דעות מוצקות על אודות ענפי הלימוד השונים אשר היו חלק מהמסורת ההומניסטית. הוא החשיב מאוד את האלוקוונטיות והתלהב משיירה: "הוקרתי מאוד את תורת הנאום, והשירה היתה אהובה עלי; אבל חשבתי שזו אף זו הן בגדר כישרונות נתונים, ואינן פרי הלימוד" (דקארט, 2010, ע' 36). לטענתו, לא היה הסילוגיזם מסוגל לחקור את הלא-ידוע ולהפריד בין אמת למשגה. תחת זאת הוא היה יעיל אך ורק בהעברתם של דברים ידועים (Descartes, 1941, p. 15). ממחקרו של דקארט על המתודה עולה בבירור העדפה של ודאות מתמטית על פני סבירות סילוגיסטית. הוא קיבל, כאמור, אך ורק את אותן טענות אשר ניתן היה לאמת בעזרת הוכחות שאינן מותירות מקום לספק; לטענתו, יש לחלק כל רכיב מורכב של סובייקט למספר הרב ביותר האפשרי של חלקים; לעקוב אחר דפוס חקירה המשתמש בסדר הולך ועולה וברצף של סיבה ותוצאה; ולהשתמש במערכת הכוללת של מספור המונעת השמטה (Descartes, 1941, pp. 15-17).

היבט מרכזי בתוכנית החקר של דקארט היתה אמונתו בכוח ההיגיון לקבוע אמת ולהטיל משמעת על הדמיון. מוח האדם מאפשר להגיע למסקנות שלא ניתן לקרוא עליהן תיגר. בדומה לכך, יכול המוח לשלוט בחושים בדרך כזו שתאפשר "לאלימים" (בדומה לאלו של בייקון) להיות תחת שליטה. הוא האמין בקידום הלמידה כדי ליצור חברה נאורה, באמצעות ניסויים (Descartes, 1941, p. 50); אך המשיך מעבר לקודמיו בתפישת עקרונות מדעיים אבסטרקטיים ובהבנת ההשלכות המלאות של הרציונליזם על ההליך הניסויי (Descartes, 1941, p. XI). הוא חרג מתפישת הלוגיקנים שקדמו לו כשטען, שהניסוי עדיף על הפולמוס, שהחקירה עדיפה על פני התקשורת והפעולה על פני העיון וההרהור (Howell, 1961, pp. 346-349).

בעקבות דקארט טענו הוגים כי האמת היא היא המטרה הנשגבת בחיים. מכאן, שמודל התקשורת היחיד המקובל, הוא כזה הדבק בעקרונות הגיאומטריים המצריכים הצגה המבוססת על הגדרות מדויקות, על אקסיומות ועל יחסים של סיבה ותוצאה. במערכת כזאת אין מקום לאמנות הסכולאסטית של סילוגיזם, כמו גם ל"אתר" (commonplace) (צורן, 2002, ע' 29) המחליף דבר הנראה סביר במציאות, וגם לא לפניות רגשניות.

כך גם לא היה צורך במתודה של ביטוי או המצאה בשל "הפשטות הטבעית של האדם" בתחומים אלה. במלים אחרות, מכיוון שהרטוריקה אינה יכולה לייצר אמת, היא במקרה הטוב, משמשת רק כדי למסור עקרונות אותם יכולים הלוגיקה והניסוי לגלות (Davidson, 1965, p. 82).

פרלמן ואולברכטס־טיטקה טוענים, כאמור, כי מאז דקארט הזניחו אפיסטמולוגים ולוגיקנים את העוצמה של הוויכוח והתהייה ואת שיטות הוכחה, שבהן השתמשו אנשים חושבים. דקארט הוביל את טכניקות המחשבה והוויכוח אל עבר המובן מאליו (Perlman & Tyteca, 1969, p. 8).

החייאת הרטוריקה כבסיס לדיון בערכים

בניסיון להשיב את עטרת הרטוריקה ליושנה, החלו פרלמן ואולברכטס־טיטקה לערוך סדרת מחקרים על מה שכינו "הרטוריקה החדשה". ראשית מחקרם בימים שאחרי מלחמת העולם השנייה, ובמסגרתו גילו פרלמן ואולברכטס־טיטקה מחדש את הרטוריקה ואת הארגומנטציה, שיכולות, לטענתם, ליצור מפגש מוחות שירפא את החברה האזרחית מהפגיעה שספגה במהלך המלחמה. השימוש בצירוף "מפגש מוחות" שיקף את שאיפתם כי טיעון הגיוני – ולא אלימות – הוא האמצעי העיקרי שאותו יש לגייס בהתמודדות עם מחלוקות. הם הסיקו כי ההרגל של העלאת טיעון, שמובע על ידי ויכוח והצגת שאלות מפיק אמפתיה והכרה בערכיו של הזולת ובערכיו. החוקרים זיהו קשר בין היכולת להציג טיעון לבין פעולה מוסרית. פרויקט "הרטוריקה החדשה" הוא כנראה אחד ממערכות הטיעונים החשובות ביותר שנוצרו במאה ה-20 לארגומנטציה ויכולה לשרת כמקור אקומני (עולמי) לשם פיתוח תיאוריית טיעון.

(Frank, 2004, pp. 264-283)

הפרויקט הושתת על אמונה בכוח ההיגיון המשוחרר ממגבלותיה של הלוגיקה הפורמאלית. החוקרים האמינו כי ההיגיון יכול להבטיח את האפשרות של קיום קהילייה והשגת צדק בהעדר מוחלטות (Perlman, 1979, p. 514). אם הפרויקט מושתת על כוח ההיגיון, הרי ש"דיאלקטיקה היא הבסיס לרטוריקה החדשה ומערכת העצבים המרכזית שלה". "הרטוריקה החדשה" היא נקודת המשען שאותה חיפשו זמן רב כל כך, אשר יכולה להוסיף חיוניות חדשה לדיאלקטיקה המסורתית, ולהניע אותה לדרגות חדשות של יצירתיות והתפתחות" (Maneli, 1979, p. 216).

מטרת עבודתם של החוקרים היתה לקרב בין הרטוריקה לדיאלקטיקה. לטענתם, מאז תקופת אריסטו ועד לתקופת הנאורות, נזרעה הדיאלקטיקה בלוגיקה פורמאלית; ונאסר על הרטוריקה, הארגומנטציה, הדמונסטרציה, והדעה הסבירה, להן האזינו קהלים – להיות מקושרים לשכילה (reasoning) וללוגיקה (Perlman, & Tyteca, 1969, p. 5). הם ביקשו להרחיב את מגעה של הדיאלקטיקה אל מעבר לכללים הבסיסיים של הלוגיקה הפורמאלית, כך שתכלול את העולם של הדעות הסבירות וההיגיון הבריאי. הדיאלקטיקה של הרטוריקה מקרבת בין הרטוריקה לדיאלקטיקה בעזרת שימוש בתפישתו של אריסטו על אודות הטיעון הנובע מסך הדעות המשותפות (common opinions).

"ארגומנטציה דיאלקטית", טען פרלמן, "המופיעה כדיאלוג וכשיח, מושרשת בדעה ר"commonsense, שהם תמיד מותנים היסטורית" (Perlman, 1979, p. 79). כאן, מקפיד פרלמן להציג את הדיאלקטיקה של לוגיקה פורמאלית ואת התפקיד שאותו ממלאת הדמונסטרציה במתמטיקה ובגיאומטריה לצד הדיאלקטיקה של ארגומנטציה (Perlman, 1979, p. 117-120). הדיאלקטיקה של "הרטוריקה החדשה" נועדה לאנשים חשים וחושבים שמתמשים בלוגיקה קבועה כדי לבחור רעיונות באופן מושכל באמצעות טיעון (Perlman, 1979, p. 79).

הרעיון המטפיזי היחיד שעליו הגן פרלמן היה, שניתן לעיין מחדש בכל עיקרון מטפיזי, ושכל אדם זכאי לחופש הבחירה. הצדדים שחלוקים זה על זה יכולים להחזיק באמיתות חלקיות, כאשר המטרה העיקרית אינה בהכרח הסכמה כוללת של המפגש הרטורי. אכן, "הרטוריקה החדשה" עודדה מחלוקת וטיפחה פלורליזם בכך שקיבצה ערכים שונים שלא עלו בקנה אחד זה עם זה אל תוך ממלכת הרטוריקה הרחבה יותר. בממלכה זו הדרוקציה אינה שליטה, ושיטות לוגיות מסוגים שונים פורחות בה. בהתאמה, האמת, בעיני מחברי ה"רטוריקה החדשה", נמצאת במהות התהליך עצמו. אי הסכמה חושפת את מספרם הרב והבלתי ניתן לצמצום של הערכים, וטיעון הגיוני משמש סוג של סיבה שמטרתה לאפשר שיפוט. פרלמן שאף לקרב בין טיעון הגיוני לרטוריקה, והרחיב את הגדרתו של הטיעון ההגיוני כך שכלל רגש וערכים. הוא שילב גם מחשבה יוונית קלאסית עם דפוסים יהודיים של טיעון הגיוני, והיה בכך משום מחווה חשובה לרטוריקה היהודית באווירה ששררה בעולם לאחר מלחמת העולם השנייה (Frank, 1998, p. 113). לפי השקפה זו, חילופי דברים ארגומנטטיביים, לא נועדו ליצור הסכמה אחידה, אלא להביע הערכה למספרם הרב של הערכים האנושיים, ריבוי, שאינו ניתן לחלוקה. מי שמעלה טיעונים הגיוניים וסבירים, שם עצמו במקומם של אחרים ומבין כי בני אנוש מונעים על ידי סנטימנט ועל ידי כוח הרצון (Perlman, 1979, p. 18).

אם כך, "הדיאלקטיקה של הרטוריקה החדשה", כפי שמכנה אותה דיוויד פרנק, היא שילוב בין ההגות המערבית להגות היהודית וקירובן זו לזו; כמו גם קירוב בין הרטוריקה לדיאלקטיקה; וטיעון הגיוני קבוע או מרומז – המיועדים לעולם שלאחר תקופת ההארה – עולם שיש בו זהויות מרובות, פלורליזם שאינו ניתן לצמצום ועוד (Frank, 1998, p. 113). פרלמן חשב שמערכות דיאלקטיות הגליאניות וטוטליטריות אינן מאפשרות ויכוח חופשי. בתגובה, שאף ליצור דיאלקטיקה שמאפשרת בחירה חופשית, החלפת דעות ובחינה של סיבות, שסבר שיוכלו להחליף את הדיאלקטיקה הגליאנית. בצומת דרכים זה, ניווט פרלמן בתוך מסורות פילוסופיות מערביות ויהודיות וביניהן, כדי לפתח הגדרה נרחבת יותר של שכיחה, לוגיקה, ודיאלקטיקה. לפני מלחמת העולם השנייה ובמהלכה, ניסו "טוטליטריניסטים" להכיל את הטיעון ההגיוני על מה שכונה "ההיגיון הקר" של הסילוגיזם (Arendt, 1958).

472-468 pp). טיעון הגיוני אידיאולוגי מובדל בכך שהוא דבק בהנחה, בעלת רצף הגיוני, אשר אינו נשען על התנסות. ככזה, הוא תומך בלוגיקה אפודיקטית. פרלמן ואחרים הבינו את הצורך להתחשב בתפקיד שאותו ממלא הטיעון ההגיוני בתנועות טוטליטריות. פרלמן זיהה את המאפיינים המגדירים חשיבה טוטליטרית: המחויבות האבסולוטית אל "הלוגיקה הקרה" של טיעונים הגיוניים דדוקטיביים. בהתנגדותו ל"מיתוס של המאה ה-20" – האמונה הנאצית בעליונות גזעית – זיהה פרלמן את הפלורליזם כקיר הגנה הכרחי כנגד התפשטות מחודשת של טוטליטריניזם. כדי להגן על האנושות מפניה, הציב חומת מגן: הוא התנגד לתפיסתו של דקארט, לפיה, אם שני אנשים חלוקים זה על זה, אחד מהם (לפחות) טועה. מחלוקת, בעיני פרלמן, היוותה סימן לכריאות חברתית, כל עוד יצרה ויכוח ו"מפגש מוחות" ולא אלימות. ואי רציונליות (Perlman, 1979, pp. 112-113).

כתגובה לכורח של הלוגיקה האפודיקטית, (כלומר, זו המבוססת על הוכחה ממש), כפי שנראתה בשימוש המוטעה שנעשה בה בחשיבה הטוטליטרית – ביססו פרלמן ואולברכט-טיטקה את התשתית הפילוסופית לשכנוע. החוקרים הדגישו את חשיבותן של הבחירה והחירות במעשי אנוש. הם ציינו, כי טיעון הגיוני דמונסטריבי אינו מספק בחירה, אבל לוגיקה אפודיקטית מייצרת שרשרת של הנחות ומסקנות שלא ניתן להטיל בהן ספק (Perlman, 1979, pp. 2-4).

בהשוואה, ארגומנטציה מספקת לקהלים את הבחירה בדבקות. הדבקות היא הרעיון שנמצא בלבה של הפילוסופיה של "הרטוריקה החדשה" ומשקף את רוחה. הקהל יכול לקבל את הטיעונים ההגיוניים המוצעים על ידי הטוען או לדחות אותם: "השימוש בארגומנטציה מציע ויתור על שימוש בכוח בלבד. ערך זה מייצר דבקות של המאזין באמצעות שכנוע הגיוני, כשהטוען אינו מתייחס אל הקהל כאל אובייקט אלא פונה לשיפוטו החופשי" (Perlman, 1979, p. 55). שכנוע הופך, אם כן, לערך פילוסופי חשוב, ואינו נותר בגדר טכניקה גרידא.

כאשר פנה למסורת המערבית של הכתיבה על אודות פלורליזם דיאלקטי, מצא פרלמן בכתביו של אריסטו נקודת ציון. זו התמקדה בתפישתו של אריסטו את השכילה הדיאלקטית, אותה הבדיל משכילה אנליטית. את הראשונה אפיין בעזרת הנחותיה הסבירותיות, שהן ביסודן נקודות פתיחה המושרשות באמונותיהם של בני האדם ובשכלם הישר, כלומר, הן הדעות הרווחות בקרב רוב האנשים, ולא עובדות מדעיות. שכילה אנליטית פותחת בהנחות שמתאימות לחוקים ההכרחיים של לוגיקה פורמאלית.

לטענתם של פרלמן ואולברכט-טיטקה, "הרטוריקה החדשה" היא בעלת מאפיינים רציונליים ומאפיינים חשובים נוספים שקשורים להסקת מסקנות בענייני אנוש. היא עוסקת בעיקרה בהסקת מסקנות המסתמכת על טיעון או על פרקטיקה; היא מראה כי צורות ביטוי עשויות לשמש טיעונים ממשיים ולא רק קישוט. כשמטרתה

להשפיע על מוחם של אנשים, הרי ש"הרטוריקה החדשה" היא שדה מחקר דינמי; היא מסוגלת לגלות עובדות או ליצור ידע חדש והיא משלימה את הסקת המסקנות הפורמאלית ואינה מנוגדת לה.

לטענת החוקרים, טיעונים הגיוניים פורמאליים או צדק פורמאלי אינם מסוגלים להתמודד עם שיפוטים ערכיים, שכן הראשונים מתייחסים באופן זהה למצבים שיש ביניהם דמיון אבל הם אינם זהים זה לזה. העובדה כי מצבים לעולם אינם זהים זה לזה, מקשה על הטיפול בהם ואף אינה מאפשרת אותו. אין זה סביר כי טיעון הגיוני כלשהו אשר ממנו ניתן לגזור סיבות לפעולה, יוכל להיווצר תחת סימן ה"אמת", משום שהסיבות הללו צריכות להצדיק פעולות והחלטות. לפיכך, נוצר הכרח במציאת דרך להתדיינות בערכים ומטרות; זהו החלל שאותו ממלאת הרטוריקה החדשה, כשהיא נשענת על לוגיקה של ערכים. פנייה אל ההיגיון חייבת להיות, אם כך, מזוהה לא כפנייה אל אמת אחת ויחידה, אלא כפנייה אל הסכמתו של קהל שאליה ממען הדובר את רעיונותיו. "העיקר כאן הוא יצירת יחס אוהד מטעמו של הנואם עם הקהל. זהו המפתח לכיבוש לבו של הקהל, והוא משמש כאמצעי להעברת המסר" (גתי, 2013, ע' 11). לקהל יש תפקיד חשוב מאוד ברטוריקה, משום שהטיעון מכוון לדבר אל לבו ולשכנע אותו. על כן, עליו להתאים לקהל ולהתבסס על המוסכמות שהוא מחזיק בהן ועל האידאות של ההיגיון הבריא, ברמה כזאת שהמשך הדיון יכול להתבסס עליהן בבטחה. כאשר התשתית הזאת איננה קיימת, הדובר צריך לחזק את ההסכמה בנקודות המוצא שיש עליהן הסכמה בכל טכניקה רטורית העומדת לרשותו, לפני שהוא מנסה לצרף אליהן את הנקודות השנויות במחלוקת. למעשה, דובר שמבסס את נאומו על הנחות שהקהל אינו מסכים איתן, טועה, והוא לא יצליח לדבר אל לבו של הקהל הזה ולא יצליח לשכנע אותו בטיעונו (Blair, 2007, p. 5). אין זו טעות בהיגיון הפורמאלי, מכיוון שהפורמאליות שבכל היגד מדגימה את עצמה, אך זוהי טעות בטיעון, מכיוון שהדובר מעלה שאלה על בסיס הסכמה שאינה קיימת, ובכך מעמיד אותה על כרעי תרנגולת. האובייקטים להסכמה עליהם יכול הדובר לבנות את טיעונו מגוונים – בין אם באמצעות עובדות, אמיתות והנחות ובין אם באמצעות ערכים והיררכיות.

הרטוריקה החדשה גורסת כי כל ארגומנטציה מיועדת לקהל. השפעה באמצעות שכנוע אינה מטרתו הבלעדית של המפגש הרטורי. הדובר צריך לדעת מתי יהיה הוויכוח בלתי מתאים לנסיבות או לא יאה להן, ויש קהלים מסוגים שונים – מיועדים יותר או פחות. פרלמן ואולברכטס־טיטקה סבורים, כי האופן שבו רואה הדובר את הקהל הוא פרי הדימוי שיצר לקהל בלבו. הטיעונים לדעתם יכולים להיות אפקטיביים רק אם הטוען מצליח לבסס את טיעונו על תשתית שהיא קרובה יותר לעולמו הרוחני של הקהל, לעומת התשתית עליה ביסס את דבריו הטוען שמולו. (Perlman & Tyteca, 1969, p. 19).

"קהל אוניברסלי" לפי פרלמן ואולברכטס טיטקה, הוא קהל המורכב מאנשים רציונליים, כאלה אשר יודעים לבחון את עוצמת הטיעון ולשפוט אותו באמצעות שימוש בניסיונם:

[הנואם] יתור ויבקש עובדות, אמתות וערכים אוניברסליים, שבכל זאת אמורים הם להתקבל על דעתו של כל יצור בעל שכל ונאור כל צורכו. הם הם שביחס אליהם יסתמך הפילוסוף על השכל הישר או על הסברה המקובלת, על האינטואיציה או על מה שגלוי מעצמו. בהניחו שכל איש ואיש מבני קהל המאזינים האוניברסלי הוא חלק מאותו ציבור שהנואם מרמז אליו, ושהוא בעל אותן האינטואיציות עצמן, ואותם הדברים עצמם הם בשבילו בחזקת גלויים מעצמם (פרלמן, 1984, ע' 19-20).

הקהל האוניברסלי, מצדו, בהיענותו לנואם, מחפש את אישורו לעובדה אובייקטיבית, המהווה קביעה אמתית ואפילו הכרחית. כאשר הנואם מקבל הסכמה מקהל זה, הוא מסייע ליצור "התאמה של מוחות" בנוגע לערכים. בכך הוא תורם לגיבוש מעמדה של הרטוריקה החדשה כההליך של רכישת ידע (Perlman & Tyteca, 1969, p. 19).

דיון – הרטוריקה כמתודולוגיה המאפשרת דיון על אודות חינוך לערכים

המתודולוגיה החינוכית עברה עם השנים, ובעיקר מאז ימי ראמוס ודקארט, מטאמורפוזת, אשר בבסיסה גישה המחפשת את ה"אמת". הוודאות הברורה של ידיעת אמת ושקר, בדומה לידיעת טוב ורע, נמצאת במרכזה של הגישה החינוכית המודרנית. על פי גישה זו, האמת מתוארת בעזרת טבלאות וחישובים, והמדע מובע באמצעות כלים מתקדמים ונוחים לשם לימוד החניכים את סודותיו של העולם הסובב אותם במונחים הנגזרים, ביסודם, ממתודולוגיה שפותחה בסוף ימי הביניים ובתקופת הרנסנס.

ואולם מתודה זו אולי עונה על שאלות ברורות ומובחנות המתוארות במונחים גיאומטריים או מתמטיים, אך נתקלת בבעיה באותו מקום המוגדר כ"שטח האפור" של הסברה – מקום שבו תיתכן יותר מפרשנות אחת למציאות, מקום שהוודאות אינה שולטת בו, אין בו נכון או שגוי, אלא דבר מה שעדיף על פני דבר מה אחר, והערכים הם השולטים בו.

דיון אמיתי בערכים מתחיל בנקודה שבה מסתיימת הוודאות, שכן לא ניתן לבנות מדרג העדפות שיהיה עליון על פני כל סדרת ערכים מקבילה. כך שבים לנקודה הראשונית, שבה צריכים יחידים, בינם לבין עצמם, או בקבוצות – לדון בהעדפותיהם האישיות, להבהירן ולהתווכח עליהן, כדי לבחור את המדיניות החברתית, המדינית או האישית המועדפת עליהם.

כאשר עומד לפנינו מבנה לוגי המאפשר בחירה רק בין מה שנכון למה שאינו נכון, ברור כי חידוד החקירה יוביל, בפרטנציה, לאמיתות ודאיות מוחלטות. נקודת הקיצון של תפישה שכזאת דרדרה בעבר את האנושות לרעיונות קיצוניים שיישומם הגיע עד כדי ניסיון להשמדת עם על בסיס גזעי, פוליטי או אידיאולוגי. הגישות המוחלטות טומנות בחובן את זרע הוודאות המוחלטת, ודאות קולקטיבית שיוודעת – לדעתה – להבדיל בין טוב לרע.

כאשר המתודה מאפשרת להותיר חלק מהנושאים באי ודאות, ובעיקר את הערכים והדילמות הערכיות שהחברה מתלבטת בהם, יכול אדם להטיל ספק ברעיונותיו שלפעמים שואבים חלק מכוחם בעצם העובדה שהם חולקים על רעיונותיהם של אחרים ועליו להתמודד עמם מבית פנימה.

מערכות חינוך עומדות מדי יום מול הסוגיה האם לחנך לערכים. האם מוטל עליהן רק להעביר מידע או גם לנקוט עמדה. אם תפקידן רק להעביר מידע, הרי שמערכת החינוך המוכרת לנו כיום הגיעה לקץ דרכה, משום שהיא איננה רלוונטית למציאות שבה היא פועלת. שכן, מהו יתרונה לעומת מערכות נגישות וקרובות, שהצעירים נמשכים אליהן וכוח המשיכה שלהן נהנה מרוח גבית של מערכת החינוך בפורמט הנוכחי שלה? כיצד יכולה מערכת חינוך כוללנית להתחרות בפורמטים מספקי מידע ממוחשבים וזמינים, דוגמת הוויקיפדיה, האינטרנט ועוד, המקיפים את התלמיד מכל עבר? במה יתרוננו של המורה? המדיה התקשורתית המודרנית העומדת לרשות המורה אינה מהות, אלא רק תוכן, ולא ייתכן שתהפוך לתכלית פדגוגית כלשהי. ההתאמה לכלים אלו חייבת להתמלא בתוכן בעל מהות – מהות המעלה שאלות וחוקרת את המציאות הסובבת אותה, כמו גם את עולם הערכים שבו היא מתקיימת. החינוך יוכל להיות רלוונטי רק אם יתאים את עצמו לדברים שהוא יכול לספק. מחד גיסא, חינוך למדעים ולאמיתות ודאיות, דוגמת לימודי הפיזיקה והמתמטיקה, ומאידך גיסא, אם חפצי חינוך משמעותי אנו, תתחייב המערכת לכך, שבת הספר יהיה המקום אשר בו ידונו בערכים. ברצוני להדגיש שוב: אסור שהדיון יתקיים תחת סימן אמת כלשהו. התובנה ממנה עולה, כי שאלות רבות נושאות אופי סבירתי, והן אלו המעסיקות את רוב חיינו, מאפשרת לבית הספר לדון באותן שאלות ללא החלטה מקדימה לתוצאות נכונות או בלתי נכונות, לאמת חד משמעית או לשקר. את הכלים לדיון זה ואת המתודולוגיה והיישום העניקו לנו הוגים דוגמת אריסטו, קוונטיליאנוס וקיקרו, כמו גם הוגים מודרניים ומעודכנים, במסגרת הדיון הרטורי. השיג והשיח הם עדיין רלוונטיים בחיי בני אנוש, והדרכים לחקור אותם, תוך התאמה לעידן החדש, נמצאות בתשתית של תורה קדומה זו. הצורך ברטוריקה הולך ומתחדד כאשר בוחנים את תוצאותיהן של שתי מלחמות העולם, ועם עלייתן של שאלות חדשות במהלך חיינו מוכיחה הרטוריקה את הרלוונטיות שלה שוב

ושבו. במקום שבו יתקיים דיון פורה ומפורה – גם תצמח תרבות חברתית מדינית וכלכלית פורייה.

תורת הנאום והוויכוח חייבת להופיע בקוריקולום החינוכי מודרני. זניחתה מעקרת מתוכן את הצורך בחלק ניכר ממנגנון ההוראה והחינוך, על כל רמותיו – הבית ספרית והאקדמית כאחת.

סיכום ומסקנות

מאמר זה מציג את הקשר בין הרטוריקה החדשה לבין היכולת לטעון טענות ערכיות בעולם המודרני והלגיטימציה לעשות זאת. לאחר שהוכרה ההשתלשלות ההיסטורית שהובילה לנתק שנגרם בין דיאלקטיקה לרטוריקה, מוביל נתק זה אל המסקנות המתודולוגיות, שגרמו לזניחת הרטוריקה בעולם המודרני. אלא שהתיאוריות שהציגו ראמוס ודקארט, כמו גם הוגים אחרים, התאימו לעולם של ודאויות חד משמעיות: עולם המאוכלס במודלים מתמטיים וגיאומטריים, בעלי עקרונות ברורים ומובחנים, שהיו יפים לשעתם ולדיסציפלינות שאותן שירתו, אבל כבואם לטפל בסוגיות ערכיות הם ניצבים מול שוקת שבורה.

בניסיון להתמודד עם שאלות שיש להן תשובות אפשריות רבות, יש צורך מתודולוגי בדיון רחב ופתוח. חינוך לערכים, או אפילו טיפול בסוגיות ערכיות בכללותן, מחייב לגיטימציה מתודולוגית לפיה התשובה אינה חד משמעית, וכיכולתו של הפרט להביט לעבר אופק רב משמעי ובעל גישה שאינה כובלת אותו להאמין בערך אחד או אחר. "הרטוריקה החדשה" מעניקה כלי שכזה ומאפשרת לחוקרים לדון בסוגיות נרחבות תוך התעלמות מהצורך להכפיף עצמם לסימן של אמת אחת ויחידה.

ביבליוגרפיה

גתי, י' (2013). אמנות הרטוריקה: מיוון העתיקה ועד אובמה. בן שמן: מודן – משרד הביטחון.

דקארט, ר' (2010). מאמר על המתודה. תל אביב: ידיעות אחרונות, ספרי חמד.

פרוגל, ש' (2006). רטוריקה. אור יהודה: דביר.

פרלמן, ח' (1984). ממלכת הרטוריקה (תרגום מצרפתית יוסף אור). ירושלים: הוצאת מגנס. צורן, ג' (2002), עורך, רטוריקה, אריסטו. בני ברק: ספרית פועלים.

Arendt, H. (1958). *The Origins of Totalitarianism*. New York: Meridian Books, 2nd Edition.

Blair, J. A. (2007). Argument Evaluation and Fallacies for Critical Thinking, in Snider, A. ed. *Frontiers of the 21st Century: Argumentation, Debate and the Struggle for a Civil Society*. pp. 3-20, New York: International Debate Education Association...

Davidson, H. (1965). *Audience, Words and Art: Studies in Seventeenth-Century French Rhetoric*, Columbus Ohio: Ohio State University.

Descartes, R. (1941). *A Discourse on Methods*. London: J.M. Dent and Sons.

- Frank, D.A. (1998). Dialectical Rapprochement in the New Rhetoric. *Argumentation and Advocacy*, Vol. 34, 111-137.
- Frank, D.A. (2004). Argumentation Studies in the Wake of the New Rhetoric. *Argumentation and Advocacy*. Vol. 40, 264-283.
- Howell, W.S. (1961). *Logic and Rhetoric in England 1500-1700*. New York: Russel and Russell Inc.
- Maneli, M. (1979). The New Rhetoric and Dialectics. *Revue de Philosophie Internacionale*, 33, 216-238.
- Ong, W.J. (1958a), *Ramus: Method and the Decay of Dialogue*. Cambridge: Harvard University Press. (In questia.com)
- Ong, W. J. (1971c). Rhetoric and the Origins of Consciousness. in W. J. Ong (ed.), *Rhetoric, Romance, and Technology* (pp. 1-22). Ithaca and London: Cornell University Press.
- Ong, W. J. (1971d). Tudor Writings on Rhetoric, Poetic, and Literary Theory. in W. J. Ong (ed.), *Rhetoric, Romance, and Technology* (pp. 48-112). Ithaca and London: Cornell University Press.
- Perlman, C. (1979). *The New Rhetoric and the Humanities*. Dordrecht, Holland: D. Reidel Publishing Company.
- Perlman, C. & Tyteca, O. (1969). *The New Rhetoric—A Treatise on Argumentation*. London: University of Notredam Press.